

۱۳۸۱ / ۱۱ / ۳۰

دانشگاه تهران

مجتمع علوم انسانی

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

انرژی اطلاعات در آن همگی ایران
توسعه و پیشرفت

بایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

موضوع:

سیمای حضرت سلیمان (علیه السلام) در شعر فارسی

(مثنوی، سعدی، حافظ)

استاد راهنما: دکتر محمد غلامرضایی

استاد مشاور: دکتر محمد حسین دهقانی فیروز آبادی

پژوهش و نگارش: مریم وکیل صمد

۴۵۳.۱

تیر ۱۳۷۸

تقدیم به:

پدر و مادر صبورم،

عزیزانی که به راه حقیقت رهنمونم ساختند

همسرم، همسفرم در مسیر روشن دانایی

و همهٔ معلمان و استادان گرامی که در پیمودن طریق

دانش دستگیرم بوده‌اند.

سپاس

اکنون که به یاری حق، گامی ناچیز در کسب معرفت و آگاهی به پیش رفته‌ام
برخود لازم می‌دانم از یکایک بزرگان و عزیزانی که در تهیه و تدوین این رساله از
لطف و عنایاتشان بهره‌مند بوده‌ام سپاس‌گزاری کنم.

— استادان فرزانه و گرانمایه آقایان دکتر محمد سلامرضایی و دکتر
محمد حسین دهقانی فیروزآبادی که با کمال مرحمت و بزرگواری و با وجود
مشغله علمی فراوان راهنمایی و مشاوره مرا در نگارش این رساله تقبل فرمودند و
در همه مراحل انجام این تحقیق، از راهنمایی و ارشاد این بزرگواران بهره‌مند بوده‌ام.

— استاد دانشمند و گرامی جناب آقای دکتر محمد علی صادقیان که از
راهنمایی و ارشاد ایشان برخوردار بوده‌ام و به خصوص در تدوین فصل پنجم از
نظرات ایشان استفاده نموده‌ام و همه استادان محترم گروه زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه یزد که همیشه عمر، و امدار محبت بی دریغشان هستم.

— مسئولان محترم و کتابداران زحمتکش کتابخانه‌های دانشگاه یزد،
وزیری، فرهنگیان، شرف‌الدین علی و سریزدی (حظیره) که با صبر و حوصله
فراوان، دستیابی مرا به منابع و مآخذ مورد نیاز مقدور ساختند.

— کلیه خویشان و آشنایان که در این راه مرا راهنمایی و یاری نموده‌اند
بویژه پدر و مادر و همسر که با بردباریها و تشویق‌های آنان، پیمودن این راه به پایان
رسید.

حوزه معاونت آموزشی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

صور تجلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: مهرنگام وکیل جهنده
 رشته: زبان و ادبیات فارسی
 عنوان پایان نامه: سبک‌های حضرت مسلمان روح و جسم و تبارسی (شخصی مولوی و سعیدی و حافظ)
 استاد راهنما: دکتر محمد علی امین‌پوری
 استاد مشاور: دکتر حسن و متفانی و نوروزی
 متخصص و صاحب نظر از دانشگاه: دکتر سعید و دکتر سعید و دکتر سعید
 متخصص و صاحب نظر (استاد مدعو خارج از گروه): دکتر محمد بن بهرحانی
 نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه: سید محمد میرزایی

- امتیازات بدست آمده (بر اساس ماده چهار آئین نامه آموزشی) به شرح زیر می باشد.
- ۱- اهمیت نظری، توسعه ای کاربردی موضوع تحقیق ۱۹ امتیاز از ۱ تا ۲۰
 - ۲- میزان انطباق محتوی با عنوان پایان نامه ۱۹ امتیاز از ۱ تا ۲۰
 - ۳- نحوه ارائه، کیفیت دفاع و چگونگی پاسخگویی به سئوالات ۱۷ امتیاز از ۱ تا ۲۰
 - ۴- کیفیت تجزیه و تحلیل و انسجام مطالب ۱۷ امتیاز از ۱ تا ۲۰
 - ۵- اهمیت نتایج بدست آمده از لحاظ نظری، توسعه ای کاربردی امتیاز از ۱ تا ۲۰ ۱۷ امتیاز از ۱ تا ۲۰
 - ۶- نحوه نگارش ۱۵ امتیاز از ۱ تا ۲۰

دفاع از پایان نامه مورد نالید هیات داوران فرار گرفت و بانمره ۱۸ به عدد و امتیاز به تصویب رسید.
 به حرف ی به عدد ۱۸ به عدد ۱۸ به عدد ۱۸

امضاء هیات داوران

۱- دکتر محمد علی امین‌پوری
 ۲- دکتر محمد حسن آشتیانی
 ۳- دکتر سعید
 ۴- دکتر محمد بن بهرحانی
 ۵- سید محمد میرزایی

تاریخ دفاع: ۱۳۸۷/۰۳/۲۶

مدیر گروه
 به عدد ۱۸
 به حرف ی

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

چکیده

مقدمه ۱

فصل اول: مبادی تحقیق ۲-۹

موضوع تحقیق و تعریف مسأله ۳

هدف تحقیق ۴

اهمیت و ضرورت تحقیق ۴

محدودیتها و مشکلات ۵

تاریخچه ۶

فرضیات ۷

روش تحقیق ۸

نتیجه تحقیق ۸

فصل دوم: سلیمان (ع) در قرآن و تفاسیر ۱۰-۵۳

تمهید ۱۱

مفهوم لغوی کلمه سلیمان ۱۴

سلیمان (ع) در قرآن و تفاسیر ۱۶

پادشاهی سلیمان: ۲۱

سلیمان و شیاطین ۲۲

سلیمان و باد ۲۸

سلیمان و مورچه ۳۰

سلیمان و هدهد و ماجرای سرزمین سبأ ۳۳

دو داستان از زندگی سلیمان (ع) ۴۷

وفات سلیمان (ع) ۵۰

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۶۸ - ۵۴	فصل سوم: اسراییلیات در داستان سلیمان (ع)
۵۴	اسراییلیات
۵۷	سلیمان در کتاب مقدس
۸۲ - ۶۹	فصل چهارم: سلیمان و جمشید
۷۰	سلیمان و جمشید
۷۱	جمشید
۷۸	موارد اختلاط سرگذشت سلیمان و جمشید
۱۵۶ - ۸۳	فصل پنجم: سیمای سلیمان در شعر فارسی (مثنوی، سعدی، حافظ)
۸۴	نگاهی مختصر به سیمای سلیمان (ع) در ادب فارسی
۸۹	داستان سلیمان در مثنوی
۹۱	حشمت سلیمان
۹۶	سلیمان و موران
۹۸	سلیمان و مرغان
۱۰۷	سلیمان و دیوان
۱۱۲	سلیمان و بلقیس
۱۲۳	سلیمان و بنای مسجد الاقصی
۱۲۸	سلیمان و خاتم
۱۳۳	سلیمان و اطاعت باد از او
۱۳۹	داستان سلیمان از کلام سعدی
۱۴۶	داستان سلیمان در دیوان حافظ
۱۵۷	کتابنامه

چکیده

حضرت سلیمان (ع) فرزند حضرت داود (ع) و یکی از پیامبران بزرگ بنی اسرائیل است که خداوند به او و پدرش علاوه بر مقام پیامبری، پادشاهی گسترده‌ای نیز بخشیده بود. در تورات از سلیمان در شمار پادشاهان بنی اسرائیل نام رفته و ذکری از پیامبری او نیست. سرگذشت او در تورات به مانند بیشتر پیامبران بنی اسرائیل، دستخوش تحریفات فراوان شده و متأسفانه بخشی از این مجعولات در تفاسیر و تواریخ معتبر اسلامی نیز راه یافته است که از آن جمله است داستانهای انگشتی سلیمان، ماجرای سلیمان و ملکه سرزمین سبا و خصوصاً داستان جسدی که بر تخت سلیمان افکنده شد.

داستان حضرت سلیمان در قرآن کریم در شمار معدود داستانهایی است که به تفصیل بیان شده است. حوادث مهم زندگانی آن حضرت مانند اطاعت باد و پرندگان از سلیمان (ع) و مسخر بودن همه موجودات برای او به امر خدا، عبور آن حضرت از سرزمین مورچگان، سرگذشت او با ملکه سبا، داستان رژه اسبان در برابر او و جسدی که به فرمان خدا بر تخت او افکنده شده است، در قرآن آمده است. جنبه‌های گوناگون شخصیت و داستانهای مختلف زندگانی او در ادب فارسی و در شعر بیشتر شاعران تقریباً در همه دوره‌ها انعکاسی وسیع یافته است. بسیاری از این داستانها نظیر انگشتی حضرت سلیمان و یا سوار شدن آن حضرت و سپاهیان بر باد که از آن به (قالیجه سلیمان) تعبیر شده، به صورت ضرب المثل‌هایی در زبان فارسی در آمده است. در شعر فارسی اندک اندک پیامبرانی که به اندازه سلیمان از جهات مختلف مورد توجه بوده‌اند. جنبه‌های مختلف داستان سلیمان در طول تاریخ ادبیات فارسی، منشأ الهام شاعران بوده است. سلیمان و بلقیس، سلیمان و مور، سلیمان و منطق الطیر، سلیمان و خاتم، سلیمان و دیو، سلیمان و حکمت الهی و سلیمان و حشمت سلطنت، بارها در شعر فارسی به شیوه‌های گوناگون انعکاس یافته است. البته این اشعار در ادبیات عرب نیز دیده می‌شود. از قدیم در شعر شاعران فارسی زبان سرگذشت زندگی سلیمان (ع) و جمشید پادشاه

افسانه‌ای ایران باستان و شخصیت این دو باهم خلط شده است. جمشید در روایات کهن ایرانی نظیر شاهنامه پادشاهی است که فرّه شاهی و فرّه پهلوانی را باهم دارد و قادر به انجام کارهای خارق العاده است. در زمان او تمدن بشری تکامل می‌یابد و صنایع و هنرها اختراع می‌شود و جهان از مرگ و بیماری در امان می‌ماند.

به دلیل وجود شباهت‌های فراوان نظیر فرمانبرداری دیو و مرغ و اطاعت باد و تخت و نگین پادشاهی، اختلاط نام و داستان این دو شخصیت در شعر شاعران دوره‌های مختلف به چشم می‌خورد.

مقدمه

«أَوْصِيكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ الَّذِي أَلْبَسَكُمْ الرِّيَاشَ وَاسْتَبَعَّ عَلَيْكُمْ الْمَعَاشَ وَلَوْ أَنَّ أَحَدًا يَجِدُ إِلَى الْبِقَاءِ سُلْمًا، أَوْلَدَفَعَ الْمَوْتَ سَبِيلًا، لَكَانَ ذَلِكَ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُودَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الَّذِي سُخِّرَ لَهُ مُلْكُ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ مَعَ التُّبُوءَةِ وَعَظِيمِ الرُّزْقَةِ. فَلَمَّا اسْتَوْفَى طُعْمَتَهُ، وَاسْتَكْمَلَ مُدَّتَهُ، رَمَتْهُ قِسِيٌّ الْفَنَاءِ بِنِبَالِ الْمَوْتِ. وَأَصْبَحَتِ الدِّيَارُ مِنْهُ خَالِيَةً، وَالْمَسَاكِينُ مُعْطَلَةً، وَوَرِثَهَا قَوْمٌ آخَرُونَ، وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْقُرُونِ السَّالِفَةِ لَعِبْرَةً»

بندگان خدا! شما را سفارش می‌کنم به ترس از پروردگاری که برتن شما جامه‌ها پوشاند، و اسباب زندگی تان را آماده گرداند. پس اگر کسی راهی به زندگانی جاودان می‌یافت، و یا توانست پنجه مرگ را بر تافت، او سلیمان پسر داود می‌بود، که پادشاهی پری و آدمی وی را مسخر گردید، با پیامبری و منزلت بزرگ که بدو رسید. چون آنچه روزی او بود خورد، و مدتی را که باید بماند به پایان برد، کمانهای مرگ تیرهای نیستی بر او باراند، و خانه‌ها از او تهی ماند. مسکنها خالی گردیدند، و مردمی دیگرشان به ارث بردند - و در آن آرمیدند - و همانا در روزگاران گذشته برای شما پند است.

قسمتی از خطبه ۱۸۲ نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، ص ۱۹۱.

فصل اول

مبانی تحقیق

موضوع تحقیق و تعریف مسأله

موضوع این تحقیق بررسی جنبه‌های گوناگون تجلی شخصیت و داستانهای حضرت سلیمان (ع) در مثنوی معنوی، کلیات سعدی و دیوان حافظ است. حضرت سلیمان (ع) از پیامبران بنی اسرائیل و از شخصیت‌های بزرگ تاریخی است. عظمت شخصیت آن حضرت باعث شده که داستان زندگی وی - نظیر همه افراد برجسته - با افسانه‌ها و خرافاتی همراه شود. آمیختگی سرگذشت سلیمان (ع) با روایات افسانه‌ای و خرافی، بیشتر در تورات دیده می‌شود. بر اثر تحریف این کتاب آسمانی اخبار و روایاتی جعلی - که به اسرائیلیات معروف است - با داستان زندگی سلیمان آمیخته شده است.

سرگذشت این پیامبر الهی در قرآن کریم به سبب اینکه هدف قرآن داستان سرایی نبوده، بسیار مجمل بیان شده است. در قرآن، حضرت سلیمان (ع) پیامبری است که خداوند او را سلطنت و پادشاهی بخشیده بود و او بر تمامی موجودات زمین فرمان می‌راند و به امر خدا حتی دیوها نیز مسخر او بودند و از او فرمان می‌بردند.

همین مسأله یعنی «اطاعت دیوها از سلیمان (ع)» موجب شده تا در داستانهای تاریخی، سرگذشت این پیامبر الهی با جمشید که از پادشاهان پیشدادی ایران است خلط گردد. در قرآن از علم و دانش و نبوت و پادشاهی سلیمان و تسلط او بر جنّ و انس و

شیاطین و باد سخن رفته است و مطالبی پیرامون سخن گفتن سلیمان (ع) با مورچگان، ملاقات او با بلقیس ملکه سرزمین سبا، داستان رژه اسبانی که بر تخت سلیمان افکنده شد و در نهایت وفات سلیمان به اختصار بیان شده است.

هدف تحقیق

هدف اصلی این تحقیق شناختن و شناساندن چهره مذهبی - تاریخی حضرت سلیمان (ع) و زندگانی آن حضرت است. در این راه سعی شده است تا در حد توان، با استفاده از قرآن کریم و تفاسیر قرآن و سایر کتابهای مربوط نظیر قصص قرآن و انبیاء، به عنوان منابع تحقیق چهره‌ای روشن و واقعی از آن حضرت ترسیم شود.

برای این منظور، معرفی آن قسمت از روایات داستانهایی جعلی در مورد حضرت سلیمان (ع) در تورات - که اسرائیلیات خوانده می‌شود - ضروری به نظر می‌رسد. زیرا متأسفانه دامنه این روایات جعلی و خرافی به تفاسیر قرآنی نیز کشیده شده است. در فصل پنجم - که قسمت اساسی این رساله را شامل می‌شود - با طبقه بندی موضوعات مختلف داستان زندگی حضرت سلیمان (ع) به معرفی شیوه‌های استفاده هر یک از شاعران مورد نظر یعنی: مولوی، سعدی و حافظ از نام و جنبه‌های گوناگون سرگذشت حضرت سلیمان (ع) و کاربرد موضوعات مختلف آن در شعر این شاعران خواهیم پرداخت.

اهمیت و ضرورت تحقیق

جستجو و تحقیق پیرامون زندگانی و اعمال و آثار شخصیت‌های مذهبی و تاریخی هر جامعه و ملت از ضروریات فرهنگی آن جامعه و ملت محسوب می‌شود. شناخت روش زندگانی و رفتار و منش و شخصیت بزرگان و اندیشه‌مندان و متفکران جامعه راهگشای زندگی و روش و پیشرفت افراد انسانی در هر عرصه و زمانی است.

این کارایی در مورد پیامبران بزرگ الهی، البته صد چندان است. چرا که این بزرگان

همواره رهبر و پیشرو کاروان بزرگ بشریت بوده و هستند. خصوصاً پیامبران و پیشوایانی که سرگذشت آنان در کلام خداوند ذکر شده است. داستان زندگی هر یک از این بزرگواران در قرآن - با همه اختصار و اجمالی که دارد - بهترین سرمشق برای همه انسانهای حق جوست. از آنجا که حوادث دوران زندگانی پیامبران بنی اسرائیل - از جمله حضرت سلیمان (ع) - در طول تاریخ با اندیشه‌های خرافی و روایات مجعول (اسرائیلیات) آمیخته شده است، شناختن و شناساندن چهره تابناک و معنوی این پیامبران بزرگ اهمیتی بسزا دارد. علاوه بر این شخصیت حضرت سلیمان (ع) در ادبیات خصوصاً، ادب فارسی و نیز در میان مردم بسیار مشهور است.

بررسی زندگی حضرت سلیمان در شعر شاعران فارسی و بویژه در مثنوی، برداشت عارفی بزرگ و مسلمان را از این داستان روشن می‌سازد و روش‌های استفاده وی را از این داستان مشخص می‌کند و دانشجویان و علاقه‌مندان به ادب فارسی می‌توانند از این تحقیق و تحقیق‌های دیگری از این دست، در فهم و درک بعضی از مشکلات متون - از جمله مثنوی - استفاده کنند.

محدودیتها و مشکلات

با توجه به شیوه اسنادی - توصیفی این تحقیق، یافتن تفاسیر و کتب قدیمی و معتبر و مقایسه مندرجات آنها در مورد سلیمان (ع) مهم‌ترین مشکل من در تهیه این رساله بود که البته با راهنماییهای استادان محترم راهنما و مشاور و استفاده از کتابخانه‌های غنی شهر یزد و مساعدت و یاری مسئولان کتابخانه‌ها توانستم این مشکل را از پیش پا بردارم. برای گردآوری شواهد شعری شاعران مورد نظر لازم بود که با دقت بیت به بیت مثنوی، دیوان حافظ و کلیات سعدی را مطالعه کنم. با وجود اشتغال در آموزش و پرورش قادر نبودم منظم به مطالعه و جستجو پردازم و بدین سبب، بیشترین زمان را نیز برای انجام همین کار صرف کردم.

کار صرف کردم.

منسجم نمودن این شواهد پس از استخراج آنها کاری دشوار بود. چرا که در نگارش فصل دوم این رساله، مبنا شرح زندگانی حضرت سلیمان (ع) است، در حالیکه شواهد شعری، مخصوصاً اشارات حافظ و سعدی به صورت تشبیهات، استعارات و تلمیحاتی است که در بیشتر جاها ارتباطی به داستانهای زندگی آن حضرت ندارد. برای حل این مشکل، با نظر استاد راهنما تصمیم گرفتم تا اشعار را بر اساس موضوعات مختلف مربوط به زندگی سلیمان (ع) نظیر: سلیمان و باد، سلیمان و مور، سلیمان و بلقیس و... طبقه‌بندی کنم.

در فصل مربوط به سلیمان و جمشیدیه با توجه به محدود بودن کتابهایی در این مورد، به مطالعه منابعی چون اوستا و شاهنامه پرداختم و سعی کردم تا موارد تشابه زندگانی این دو شخصیت را بر مبنای این منابع باختصار تدوین کنم. مشکل دیگر ناشی از نا آشنایی نگارنده با چگونگی تلفیق و ترکیب و تحلیل و استنتاج مطالب گوناگون بود که با لطف و یاری استادان مجرب دانشکده ادبیات خصوصاً استادان گرامی راهنما و مشاور، بر این مشکل نیز فائق آمدم.

تاریخچه

داستان حضرت سلیمان (ع) در کتابهای تفسیر و قصص قرآن کریم و تاریخهای عمومی ذکر شده است. منابع مذکور، این داستان را از قرآن کریم اقتباس کرده‌اند. اما چون بنای قرآن بر ایجاز است مفسران برای شرح و بسط سرگذشت آن حضرت به بعضی از روایات و احادیث نیز استناد کرده‌اند. در این میان در پاره‌ای از تفاسیر حتی تفاسیر معتبر اسلامی اسرائیلیات و منقولات و اخبار نادرسی در باره سلیمان (ع) وارد شده است. منشأ این مجموعه‌ها تحریفاتی است که یهودیان در تورات اعمال کرده‌اند و گاه نسبتهایی بسیار زشت و ناروا به ساحت مقدس این پیامبر الهی داده‌اند.

تا آنجا که نگارنده جستجو کرده است تاکنون این موضوع به صورتی که در این رساله